

ББК Ш12=411.4*50

УДК 811.161.2'372

СИСТЕМНІСТЬ ДИСКУРСНОЇ МОДАЛЬНОЇ СЕМАНТИКИ ПРОЗОВОГО ТВОРУ

Стаття присвячена проблемам інтенціональної мови художнього твору. Виокремлено дискурсну модальну семантику як текстову категорію, що в семіотичному просторі художнього твору репрезентує спосіб осягнення світу мовцем. Обґрунтовано системний характер названої категорії, розкрито її складну структурну організацію, окреслено ознаки кожного смислового компонента дискурсної модальної семантики. Джерельною базою дослідження виступає оповідання «Сад» В. Дрозда.

Ключові слова: дискурсна модальна семантика, предикат, модальний оператор, пропозиція, пресупозиція, інтенціональне значення.

Розвиток нових напрямів лінгвістичної філософії, лінгвістичної культурології, поява нових підходів (феноменологічного, когнітивного та ін.) у вивченні значущості мови в пізнанні світу активізували увагу науковців до проблем теорії твору. До актуальних питань цього напрямку зараховуємо засоби втілення світоспоглядання та світовідчуття індивіда в його дискурсивному просторі, семіотичну природу літературного твору, специфіку інтенціональної мови художнього тексту тощо. Вивченню цих питань присвячено праці М. Бахтіна, Ю. Лотмана, Ю. Степанова та ін.

До ряду проблем, що викликають зацікавлення лінгвістів, належить питання «модалізації» художнього тексту. Щодо природи цього феномену в науковців немає єдиної думки. Більшість дослідників акцентує увагу на сутності й лінгвістичних засобах вияву категорії модальності тексту. У цьому аспекті представлені дослідження І. Смуцинської, Л. Пишної, М. Кабанової, О. Баранова. У вивченні зазначеної проблеми найбільш обґрунтованим вважаємо погляд О. Баранова, на думку якого «гносеологічним та психологічним підґрунтям модальності тексту виступають ціннісні параметри відображення дійсності суб'єктами текстової діяльності як настанови опису світу, його трансформації, оцінки, які знаходять своє втілення в системі когнітивних, поведінкових, комунікативних функцій мови, що формують ієрархічну залежність: цінність – оцінка – модалізація» [Баранов 1990: 10]. Така інтерпретація досліджуваної категорії зумовлює врахування антропоцентричного підходу, який дозволяє значно ширше інтерпретувати категорію модальності. Зауважимо, що при вивченні семантичного багатства художнього дискурсу необхідно розглядати модальність як логіко-філософську категорію. Під модальністю розуміємо «спосіб існування якогось об'єкта чи перебігу якогось явища (онтологічна модальність) або ж спосіб розуміння судження про об'єкт, явище чи подію (гносеологічна, або логічна модальність)» [Философский энциклопедический словарь 1989: 373]. Уважаємо, що модальність мислення й почування розкриває індивідуальну картину світу особистості, що, з погляду логічної семантики, розглядаємо як її інтенціональну сферу.

Зауважимо, що сутність індивідуальної картини світу кожної особистості визначається її ментальністю, концептуальною системою, яка формується в процесі осягнення явищ, подій об'єктивної дійсності. Модальність мислення й почування особистості репрезентується в результатах її життєдіяльності. Так, світоспоглядання та світопочування письменника розкривається через контекст його творчого доробку, засобом їх репрезентації буде виступати **дискурсна модальна семантика**, притаманна його висловленням, оскільки інтенціональна сфера особистості задається та реалізується дескриптивними засобами певної мови. Варто зазначити, що назване поняття – це текстова категорія, використовувана нами з метою розкриття інтенціональної природи художнього дискурсу. Тому **об'єктом** вивчення виступає дискурсна модальна семантика художнього прозового висловлення; **предметом** – системний характер цієї текстової категорії. **Мета** нашого **дослідження** – обґрунтувати доцільність використання зазначеного поняття, визначити його структурну організацію, функціональну природу кожного компонента дискурсної модальної семантики в утіленні смислового багатства художнього дискурсу.

Варто зазначити, що при сприйманні художнього дискурсу реципієнт знайомиться з неоднорідною, складно організованою дійсністю літературного твору, що зумовлено його полісуб'єктивністю. Звідси випливає необхідність розгляду теорії можливих світів (репрезентованої в працях С. Кріпке, Д. Льюїза, Я. Хінткіки та ін.). Застосовуючи теорію можливих світів Я. Хінткіки до логіко-семантичного аналізу художнього твору, будемо розглядати світ прозового дискурсу як дійсність, у якій функціонують ідеї, цінності, норми особистості. При цьому спостерігаємо, що в процесі розкриття сутності художнього світу роль суб'єкта мовлення беруть на себе абсолютно різні постаті. З одного боку, автор літературного твору; з другого – дійові особи. Відповідно до цього, об'єкти зображуваної дійсності набувають певних смислів, характерних для художньому твору, внаслідок діалогічних відношень різного характеру. Розкриття сутності цих смислів передбачає використання таких логічних категорій, як інтенціонал та екстенціонал.

У логічну семантику вони введені Р. Карнапом, який у своїй семантичній теорії зазначає: «Поняття смислу й інтенціоналу належать до значення в строгому розумінні, як те, що схоплюється, коли ми розуміємо вираз, не знаючи фактів; поняття номіната й екстенціоналу стосуються виконання виразу, яке залежить від

фактів» [Карнап 1959: 194]. У вчених-логіків немає єдності щодо розуміння цих понять. При логіко-семантичному аналізі художнього дискурсу вважаємо доречним застосовувати погляди Ю. Степанова. На думку науковця, поняття інтенціоналу найприроднішим шляхом поєднує сучасну логічну семантику, семантику людської мови та семантику художніх інтенціональних світів, які становлять предмет семіотики художньої літератури [Степанов 1985: 667]. Інтенціональний світ представляє логічно можливий (але не обов'язково такий, що існує реально) світ, який складається з предметів, індивідів, сутностей, які відповідають інтенціоналам певної мови [Степанов 1985: 89]. Варто зауважити, що світ художнього дискурсу обмежений модальною рамкою, яка визначається операторами мислення суб'єкта мовлення, зокрема автора. У художньому дискурсі під внутрішньою модальною рамкою розуміємо предметну, денотатну сферу, яка становить сукупність суб'єктів, об'єктів та подій зображуваної дійсності. Зовнішня модальна рамка формує сигніфікатну сферу художнього твору, яка представляє смисловий бік цієї реальності.

Інтенціональний світ літературного твору репрезентується через його дискурсивний простір, який, із погляду логічної семантики, становить єдність екстенціонального й інтенціонального контекстів, у яких розкриваються екстенціонал та інтенціонал зображуваного світу. Під поняттям інтенціонального (референтно непрозорого) контексту прозового дискурсу розуміємо контекст, зумовлений інтенціями та комунікативною настановою особи-мовця, у якому розкриваються доміанти ментальної дійсності суб'єкта мовлення. Екстенціональний (референтно прозорий) контекст прозового дискурсу – це контекст, у якому розкривається предметна дійсність художнього твору.

Будь-яка система характеризується наявністю певного типу відношень між структурними одиницями. Відповідно до цього, зміст художнього твору повинен виражатися через менші семантичні одиниці. Звідси випливає, що ідейний задум художнього твору розкривається через дискурсивні смисли висловлень, наявних у референтно непрозорих контекстах. Тому вважаємо доцільним зміст певного поняття, розкритого та сформованого в інтенціональному контексті конкретним індивідом з урахуванням його відношення до описуваної дійсності, називати **дискурсною модальною семантикою**.

Логіко-філософське підґрунтя виокремленої категорії дає можливість визначити її текстову сутність. З огляду на все вищезазначене, під поняттям «**дискурсна модальна семантика**» розуміємо складну нелінійну систему взаємопов'язаних **модальних смислів**, утілених у простір художнього дискурсу шляхом інтенціоналізації референтної дійсності, **які репрезентують концептуальну базу особистості**. Вивчення дискурсивної модальної семантики в окремому художньому творі автора сприяє розкриттю однієї з доміант його ментальної сфери; дослідження дискурсивної модальної семантики, представлені в усьому його творчому доробку, забезпечує розкриття світовідчуття та світобачення письменника. Тому при вивченні семантичної організації художнього тексту це поняття слід розглядати як функціонально-семантичну текстову категорію.

Ураховуючи ознаку подільності дискурсивної модальної семантики – «смысл слова не ставити неподільне ціле: він, як правило, складається з більш елементарних смислів, певним способом пов'язаних один із одним, тобто утворюють деяку структуру» [Катц 1981: 34 – 35], – вважаємо доцільним розкрити внутрішню структуру цього смислового складника висловлення в художньому дискурсі.

Як відомо, найменшою одиницею плану змісту, що піддається співвіднесенню з відповідною одиницею (елементом) плану вираження в синтагматичному ряду виступає сема [Ахманова 1966: 400]. З погляду логічного аналізу, сема – елементарне значення, що входить у семантику більш складного семантичного утворення [Касевич 1988: 62]. Відповідно, елементарним компонентом дискурсивної модальної семантики будемо вважати сему. За словами О. Алімурадова, цей компонент особистісного смислу слугує диференційною ознакою, що забезпечує відмежування одного значення від іншого «<...> Саме семи у тій чи тій комбінації визначають, чи може деякий знак позначати певний об'єкт чи ситуацію» [Алімурадов 2005: 43]. Звідси випливає, що елементарний компонент дискурсивної модальної семантики в художньому дискурсі має функціональну природу: задає характер існування об'єкта референтної дійсності в ментальності мовця (оповідача, персонажа), відповідно до змісту його висловлення. Уважаємо, що, з погляду логічного аналізу мови, таку сему доцільно розглядати як модальний оператор. У висловленнях ці семи об'єднуються в одиниці більшого порядку – семемі («найменша одиниця системи змісту, що співвідноситься з відповідним їй елементом системи вираження в парадигматичному ряду» [Ахманова 1966: 401]). На нашу думку, з погляду логічного аналізу мови, ці компоненти дискурсивної модальної семантики становлять предикати, функціональна природа яких полягає у визначенні характеру існування об'єкта референтної дійсності в складно організованому світі художнього твору, відповідно до семантики прозового дискурсу. За теорією В. Касевича, доцільно розрізняти полісемні та моносемні предикати: «полісемний предикат є ніщо інше, ніж синтагматична конструкція сем (у той час, як полісемне ім'я, якщо в нього не входять функторні семантичні елементи, – зазвичай парадигматична конструкція сем). Моносемний предикат формально зводиться до своєї єдиної семи» [Касевич 1988: 62]. Уважаємо, що в межах художнього дискурсу продуктивністю вживання характеризується полісемний предикат, оскільки він, по-перше, забезпечує комплексне вираження дискурсивної модальної семантики; по-друге, організує об'єднання пропозиційних функцій у прозовому дискурсі. Наприклад, у висловленні з оповідання «Сад» В. Дрозда: *«А тим зеленкам добре він одрізав. Слово в слово, як ще ранком надумав. <...> Знаємо ми те пиво: де пиво, там і горілочка (1). А він починає від сьогодні нове життя (2). Дістав з води три щучки (закидали дрот далі від берега, де ріка чистіша, вмикали струм – риба голічерева*

спливала), кинув у коляску, накинув брезент і поїхав додому» [Дрозд 1982: 14] – один із полісемних предикатів утілено в словоформі *починає*. Акцентування уваги саме на ньому зумовлено вагомістю цієї події в зображуваному світі художнього твору, що доводиться референцією оповідача до неї. Уважаємо, що предикат «*починає*» можна представити у вигляді наступної логічної формули: $Pt = Ep + Ax + A1 + D$. Його полісемний характер полягає в синкретизмі сем різних функціонально-семантичних модальних полів дискурсної модальної семантики, зокрема **впевненості, позитивності, можливості, бажаності епістемічно-аксіологічно-алетично-деонтичного модального комплексу** дискурсної модальної семантики. Поряд із цим зазначений предикат забезпечує єдність пропозицій у дискурсивному просторі, йдеться про контекстуальний зв'язок вище представлених висловлень оповідача (2) й героя (1).

Із погляду логічного аналізу мови, модальний оператор та предикат як компоненти дискурсної модальної семантики можна вважати функторами – «засіб перетворення знакових висловів та генерування одних виразів в інші» [Ивин 1997: 358], – оскільки вони забезпечують становлення у художньому висловленні пропозиції. Тут перевага надається одиниці вищого порядку – предикату, який, за словами В. Касевича, володіє необхідними семантичними валентностями: подібні одиниці «відкривають місця для висловів, які самі мають функторну природу, тобто виступають функторами із власними іменами» [Касевич 1988: 59]. Ураховуючи зв'язок предиката з пропозицією [див. Касевич 1988: 62], вважаємо, що дискурсна модальна семантика також реалізується в межах цієї семантичної одиниці. Компоненти дискурсної модальної семантики будуть визначати істинність/ неістинність цього висловлення: «поеднання кванторами [особливими операторами. – С. К.] перемінних у предикаті забезпечує істинність або неправдивість висловлення» [Ивин 1997: 244]. Зауважимо, що пропозицію розуміють як смисл усього висловлення, «ментальну сутність, що представляє собою цілісний зліпок ситуації-референта певного висловлення, ізоморфний їй за своєю аргументно-предикатною структурою [Алимурадов 2005: 47].

Наступний компонент особистісного смислу – пресупозиція – доводить доцільність виокремлення дискурсної модальної семантики в межах смислу всього висловлення. Зауважимо, що в лінгвістичній семантиці під цим терміном розуміють «компонент смислу речення, який повинен бути істинним для того, щоб речення не сприймалося як семантично аномальне або недоречне в цьому контексті» [Лингвистический энциклопед. словарь 1990: 396]. У наукових джерелах існує декілька трактувань названої категорії. Найбільш переконливим видається комплексний підхід В. Звєгінцева: «сукупність умов, які необхідно виконувати, щоб певна структура висловлення була доречною у використанні; щоб у конкретному висловлюванні ефективно втілювався комунікативний намір (позамовленнева сила); щоб висловлювання було правильно сприйняте у своєму прямому значенні» [Звєгінцев 1976: 221]. У змістовому просторі художнього висловлення слід розрізняти два типи пресупозиції – прагматичні та семантичні. Під семантичною пресупозицією у межах змістового простору художнього дискурсу будемо розуміти протOVERбальний смисловий компонент дискурсної модальної семантики, який визначає її доречність у межах пропозиції. Вважаємо, що цей імпліцитно представлений компонент дискурсної модальної семантики виступає одним із семантичних елементів формування інтенціонального контексту. Розглянемо специфіку втілення пресупозиції у художньому висловленні. Наприклад, у зазначеному уривку з оповідання «Сад» В. Дрозда спостерігаємо використання двох типів пресупозиції. Так, прагматичний різновид у зазначеному контексті реалізується у підтипі екзистенційної пресупозиції: «<...> Знаємо ми те пиво: де пиво, там і горілочка (1). А він починає від сьогодні нове життя (2)» [Дрозд 1982: 14], сутність якої полягає у використанні імпліцитно вираженого семантичного компонента, що містить відому для всіх учасників художньої комунікації інформацію. Крім того, вважаємо, що в словоформі *починає* зосереджується також семантична пресупозиція, яка закодована за інтенціональним значенням **можливості алетичної дискурсної модальної семантики**; вона реалізується в смислі «альтернативність здійснення бажаної дії». Граматичне значення недоконаного виду названої словоформи формує саме такий смисл дискурсної модальної семантики, скритий у семантичній пресупозиції, що забезпечує створення референтно непрозорої ситуації в предметній дійсності художнього твору.

Уважаємо, що смислові компоненти дискурсної модальної семантики по-різному втілюються в дискурсивний простір художнього твору. Тому акцентуємо увагу на цьому аспекті. Зауважимо, що, на думку Ш. Баллі, в комунікативній діяльності речення складається з двох частин: «одна з них буде корелятивна процесу, що створює уявлення; слідом за логіками, будемо називати її диктумом. Друга містить головну частину речення, без якої взагалі не може бути речення, а саме вираження модальності, корелятивної операції, що здійснюється вдумливим суб'єктом. <...> модус, що доповнює диктум» [Балли 1955: 44]. Звідси випливає, що інформативний пласт художнього повідомлення становить диктумну частину висловлення, натомість модусна частина висловлення охоплює ментальні модальності суб'єкта мовлення. Уважаємо, що дискурсна модальна семантика також знаходить вияв у цих частинах художнього висловлення, незважаючи на свою імпліцитність, протOVERбальний характер. Так, семантична пресупозиція як елемент інтенціонального змісту дискурсу зосереджується в диктумній частині, оскільки вона втілюється в конкретному поняттєвому значенні, що відображає концептуальну базу особи-мовця. Інші компоненти дискурсної модальної семантики репрезентуються через інтенціональне значення словесного знака в модусі висловлення, оскільки вони втілюють у комунікативний акт ментальну сферу адресанта.

Таким чином, дискурсна модальна семантика становить систему взаємопов'язаних смислових компонентів, які розкривають специфіку мовомислення адресанта в художньому дискурсі. Внутрішню структуру особистісного смислу утворюють різні за своїм змістом складники, що забезпечує охоплення дискурсною модальною семантикою всього інформативного простору художнього повідомлення. Ураховуючи багатий концептуальний потенціал авторської свідомості, в художньому дискурсі можна виокремити різноманітні типи дискурсної модальної семантики, що буде предметом наших подальших досліджень.

Література

- Алимурадов 2005: Алимурадов, О. А. Значение, смысл, концепт и интенциональность : система корреляций [Текст] / О. А. Алимурадов // Язык. Текст. Дискурс : Межвузовский научный альманах / под ред. Г. Н. Манаенко. – Вып. 3. – Ставрополь : Изд-во ПГЛУ, 2005. – С. 43 – 56. – Библиогр. : 54 – 56.
- Ахманова 1966: Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : «Сов. энциклопедия», 1966. – 608 с.
- Балли 1955: Балли, Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка [Текст] / Шарль Балли; [пер. с 3-го франц. изд-я Е. В. Вентцель, Т. В. Вентцель]. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1955. – 416 с.
- Баранов 1990: Баранов, А. Г. Текстоцентричность модальности [Текст] / А. Г. Баранов // Тезисы докладов научной конференции. – Иркутск, 1990. – С. 9 – 10.
- Дрозд 1982: Дрозд, В. Г. Крик птаха в сутінках : Оповідання, повісті [Текст] / Дрозд В. Г. – К. : Рад. письменник, 1982. – 311 с.
- Звегинцев 1976: Звегинцев, В. А. Предложение и его отношение к языку и речи [Текст] / Звегинцев В. А. – М. : МГУ. – 1976. – 307 с.
- Ивин 1997: Ивин, А. А., Никифоров, А. Л. Словарь по логике [Текст] / А. А. Ивин, А. Л. Никифоров. – М. : Туманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – 384 с. – ISBN 5-691-00099-3.
- Карнап 1959: Карнап, Р. Значение и необходимость. Значение по семантике и модальной логике [Текст] / Р. Карнап. – М. : Изд-во иностр. лит., 1959. – 382 с.
- Касевич 1988: Касевич, В. Б. Семантика. Синтаксис. Морфология [Текст] / Касевич В. Б. – М. : Гл. ред. вост. лит. изд-ва «Наука», 1988. – 309 с.
- Катц 1981: Катц, Дж. Семантическая теория [Текст] / Дж. Катц // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. X. – М. : Прогресс, 1981. – С. 33 – 49.
- Лингвистический энциклопедический словарь 1990: Лингвистический энциклопедический словарь [Текст] / [гл. ред. В.Н. Ярцева]. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с. – ISBN 5-85270-031-2
- Семенец 2004: Семенец, О. О. Синергетика поэтического слова [Текст] / Семенец О. О. – Кировоград : Імекс ЛТД, 2004. – 338 с. – Библиогр. : 313 – 334 с. – ISBN 966-7822-66-4
- Степанов 1985: Степанов, Ю. С. В трехмерном пространстве языка (Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства) / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1985. – 336 с.
- Филиппов 2003: Филиппов, К. А. Лингвистика текста: Курс лекций [Текст] / Филиппов К. А. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2003. – 336 с. – Библиогр. : 302 – 319. – ISBN 5-288-02883-4
- Философский энциклопедический словарь 1989: Философский энциклопедический словарь [Текст] / [ред. кол. : С. С. Аверинцев и др.] / 2-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
- Хинтиikka 1980: Хинтиikka, Я. Логико-эпистемологические исследования [Текст] / Я. Хинтиikka. – М. : Прогресс, 1980. – 448 с.

В статье рассматривается интенциональная природа языка художественного произведения. В качестве текстовой категории используется понятие дискурсной модальной семантики, которая представляет способ освоения мира субъектом речи. Аргументируется системный характер выделенной категории, раскрывается ее сложная структурная организация, основные черты каждого ее смыслового компонента. Исследование проводится на материале творчества В.Дрозда.

Ключевые слова: дискурсная модальная семантика, предикат, модальный оператор, пропозиция, пресуппозиция, интенциональное значение.

The article deals with the intensional language of the belles-lettres prose work. The modal semantics discourse as the textual category is introduced; the intensional world of retells is investigated. The systematic character of the modal semantics discourse, its complicated structure and the functional nature of its components are analyzed in this research. There has been examined V. Drozd's stories.

Keywords: discourse modal semantics, predicate, modal operator, proposition, presupposition, intensional meaning.

Надійшла до редакції 20 вересня 2010 року.